

COMPORAMENTE POLITICE INDIVIDUALE ȘI DE GRUP – DELIMITĂRI CONCEPTUALE

Prep. univ. drd. IOANA ANDREEA COZIANU
Universitatea „Mihail Kogălniceanu” – Iași

În lucrarea de față, mi-am propus, dând curs unei preocupări statornice, să dezvolt subiectul comportamentului politic, o temă destul de rar și incomplet tratată în literatura de specialitate. Voi utiliza o abordare: aceea a socio-psihologiei politice. Putem afirma că atunci când vorbim despre *comportament politic* facem apel la o serie de concepte specifice atât culturii politice, cât și socio-psihologiei politice. Această sintagmă aflată la graniță se caracterizează printr-o deosebită complexitate, care determină cercetătorul la un studiu migălos al diverselor paliere ale socio-politicului. Interesant este că avem aici de a face cu un conținut a cărui formă este determinată de o varietate de structuri conceptuale majore din științele politice. Decelarea înțelesurilor formelor de manifestare ale comportamentului politic presupune o înțelegere prealabilă a factorilor determinanți – multipli, variați, ambigui ca umanul însuși. Dar încercarea parcurgerii unui astfel de demers merită făcută, pentru că fiecare pas cognitiv conduce la o mai bună înțelegere a umanului din politic, a dublei ipostaze a alegerii raționale și iraționale, în același timp.

Teorii socio-psiho-politice privind *comportamentul politic individual și comportamentul politic de grup*

Lucrarea în zece volume a lui Wundt, *Volkerpsychologie*, scrisă pe parcursul a douăzeci de ani (1900-1919) și apreciată de L. Blaga ca „un monument al răbdării”, proclamă câteva principii importante cu privire la raportul individ - colectivitate. În abordarea *psihologiei mulțimilor*, Wundt propune:

- necesitatea psihologiei comparative de a depăși psihologia experimentală;
- metodele psiho-istorice pentru studiul limbii, obiceiurilor, miturilor și religiilor;
- importanța mai mare pentru producția populară (*Volk*), față de ceea ce se referă la societate (*Geisell*);
- anumite aspecte ale psihismului popoarelor (*Seele*) să nu fie reduse la psihismul individual.

Teoriile lui Wundt au operat, în plan primar, o deschidere spre cercetarea sociologică și etnologică. Efectul secund a fost integrarea lor în favoarea ideologiilor naționaliste (Petard, 1998).

Cu referire la destinele variate ale *psihologiei popoarelor*, amintim că, în 1872, E. Boutmy a fondat **Școala liberă a științelor politice**, care, în conformitate cu opinia lui Ph. Claret (1997), a parcurs trei etape de utilizare a cunoștințelor din acest domeniu:

1. Între 1871 și 1880, sufletul colectiv și spiritul popoarelor deschid drumul spre înțelegerea vieții populațiilor.
2. Între 1890 și 1910, psihologia și sociologia sunt discipline decisive incluzând: psihologia colectivă, psihologia mulțimilor, psihologia socială, psihologia popoarelor. Reprezentativi sunt G. de Tarde, G. Le Bon, A. Fouille, Ch. Blondel, C. Boughe (cel din urmă a condus un program de cercetare în domeniul psihologiei popoarelor în perioada 1935-1940).
3. Între 1950 și 1960, *personalitatea națională* rămâne în centrul atenției datorită unor specialiști în psihologia socială (A. Sauvy, J. Stoetzel), psihologia popoarelor (A. Siegfried, A. Miroglio), sociologie (P. Renouvin), geografie (P. Georges).

Interesul de care s-a bucurat psihologia socială sub aspectul acestei tematici a condus la o delimitare a concepțiilor privind societățile istoriei moderne și contemporane. Unii teoreticieni au privit-o ca *societate de clasă*, reprezentativi fiind K. Marx și M. Weber, iar alții – precum H. Taine, A. de Tocqueville, G. de Tarde și G. Le Bon – ca pe o *societate de masă*. Însă toți acești teoreticieni manifestă preocupări în direcția delimitării raportului individ – mulțime, pe de o parte, și mulțime – conducători, pe de altă parte (Moscovici, 1997).

Trebuie precizat însă că termenii prin care se desemnează această caracteristică a lumii contemporane sunt diferiți sau, în aceeași utilizare, au înțelesuri diverse. Înșiși traducătorii cărții lui Freud, *Psychologie de groupe et analyse du moi* (1921) avertizează asupra acestui aspect. În ceea ce privește literatura de specialitate din spațiul francofon, așa cum remarcă M. Grawitz (1984), termenii *mulțimi*, *mase*, *colectivități* și *grupuri* au semnificații diferite. *Mulțime* se folosește, în general, ca un termen banal și imprecis pentru a desemna mai mulți indivizi aflați laolaltă, într-un moment dat, din cauza unui obiectiv, a unei indignări sau curiozități comune (o petrecere, un incendiu, un meci de fotbal...) ori din întâmplare. Acesta este însă termenul pe care autorii secolului al XIX-lea îl utilizează în toate cazurile. Termenul *mase* prezintă o încărcătură de potențialitate în vederea implicării într-un fapt politic. El corespunde unei aglomerări nediferențiate de populație – dar într-un spațiu și un timp precis –, ai cărei indivizi relaționează printr-o ideologie, un raport comun cu ceva sau cineva. *Colectivitate* este un termen predilect în limbajul politico-administrativ, implicând un minim de organizare și solidaritate a indivizilor (acceptiunea de comunitate locală este cea mai cunoscută). Termenul *grup* se aplică la o mare varietate de ansambluri de indivizi, determinarea sensurilor sale necesitând definirea la nivelul sociologiei sau psihologiei sociale.

Interesul asupra comportamentului mulțimilor a fost suscitată și din perspectiva *medicinii și antropologiei criminalității*. S. Sighele, discipol al lui Lombroso, a publicat o lucrare de referință în domeniu – *La Foule criminelle* (1891). Refuzând teoriile lui H. Spencer, conform cărora societatea este formată din suma indivizilor care o compun, Sighele a propus, ca dovadă a contrariului, „mediocritatea de manifestare” a unui grup alcătuit din oameni de excepție. Pentru a cunoaște și înțelege acest paradox, a avut inițiativa constituirii unei discipline independente de sociologie și psihologia individuală: *psihologia colectivă* – știință considerată de el necesară fundamentării acțiunii legislative și științelor juridice. Sighele apreciază manifestările mulțimii ca fiind „patologice”. Indivizii de o anume fragilitate psihică ajung victimele „microbului mulțimii”, în timp ce personalitățile puternice reușesc să-i reziste. Unul dintre cititorii lui Sighele a fost G. de Tarde, magistrat și criminalist de prestigiu. În contrast cu teoriile reduționiste propagate de Lombroso, de Tarde a pledat pentru o *sociologie a criminalității*, în centrul căreia plasează conceptul de *imitație* ca factor generator al *comportamentelor sociale*.

Apreciem în context cariera lungă a teoriilor expuse de G. Le Bon în *Psychologie des foules* (1895). Autorul proclamă timpul pe care-l trăiește drept *eră a mulțimilor*. „Actele inconștiente ale mulțimilor, care se substituie activității conștiente a indivizilor, reprezintă una dintre caracteristicile epocii actuale”, afirmă el în chiar prefața lucrării. Cauzele care au condus la această realitate rezidă în distrugerea credințelor religioase, politice și sociale tipice Evului Mediu și apariția altor realități economice, în urma descoperirilor științei și tehnicii moderne. Impresionat de aglomerările urbane, de sindicatele nou-constituite și de forța liderilor acestora, Le Bon a teoretizat o *psihologie a mulțimilor* care a devenit neobișnuit de populară.

Trăsăturile pe care le-a remarcat Le Bon se referă, în principal, la incapacitatea raționamentelor individuale în mulțime. În cadrul mulțimii, indivizii se transformă prin aceea că preiau „sufletul colectiv” al ei. Acțiunea mulțimilor este singura forță pe care nimic nu o amenință, al cărei prestigiu este mereu în creștere. Într-un mod similar, V. Pareto examinează factorii care influențează judecata individuală și comportamentul individului în mulțime, afirmând că emoțiile, sentimentele și simbolurile sunt mai importante decât factorii sociali sau economici. G. Sorel, un alt gânditor cu influență asupra acțiunilor politice de anvergură, insistă asupra faptului că indivizii sunt împinși spre acțiune mai degrabă de *mituri politice* decât de apelul la o motivație rațională. Acțiunea inconștientă a mulțimilor, substituită activității conștiente a individului, reprezintă una dintre caracteristicile epocii - idee datorată interesului suscitată de teoriile lui Freud. De ce mulțimile sunt incapabile de judecată și spirit critic? De ce

individul pare a pierde aceste capacități atunci când se află înglobat în mulțime? Le Bon invocă trei factori explicativi. În primul rând, *numărul* mare de indivizi ce alcătuiesc mulțimea; el conferă individului un sentiment de forță și-l face să-și piardă simțul responsabilității. *Fenomenul contagiunii* este cel de-al doilea factor responsabil de transformările suferite de individ în cadrul mulțimii; acesta îl face pe individ să perceapă interesele mulțimii ca fiind superioare intereselor personale și să se identifice cu ele. Contagiunea este posibilă datorită celui de-al treilea factor, *sugestia*, care induce individului o stare *semihipnotică*.

Teoriile lui Le Bon, ca și cele provenite din observații directe, reliefează multiple valențe de adevăr în evenimentele parcurse de omenire. Este o observație comună aceea că într-o colectivitate – indiferent că aceasta se adună pe un mare stadion sau în parlamentul unui stat – , de îndată ce o persoană se încadrează în grup, ea este înghițită de mulțimea acestuia. Faptul a fost observat încă din Antichitate. Cu referire la democrația ateniană, Solon pretindea că un atenian luat singur este o vulpe șireată, dar dacă toți atenienii sunt strânși într-o adunare, avem de-a face cu o turmă de oi. Friedrich cel Mare avea o mare stimă pentru generalii săi, însă prefera să se întrețină cu fiecare în parte, deoarece, după spusele sale, atunci când îi adună într-un consiliu de război devin *o grămadă de imbecili*. Oamenii luați la un loc se preschimbă în tot atâția proști, afirmă și Schiller. Prin urmare, de îndată ce o persoană se încadrează într-un grup, ea este înghițită de masă. Rezultatul acestei stări de fapte obligă evaluarea a ceea ce este comun mulțimii după etalonul indivizilor din ea care posedă cel mai puțin. Astfel, „într-o colectivitate, primii vor fi cei din urmă.”¹

Acestea vor fi, în general, concluziile referitoare la „topirea” individului în mulțime. Un loc aparte îl ocupă teoriile despre relațiile de putere caracteristice „erei mulțimilor”. Se remarcă îndeosebi „tendința către despotism a societății contemporane.”² Tatăl este originea și prototipul oricărui fel de autoritate, precizează G. de Tarde (1895) natura relațiilor autoritare cu puternică nuanță afectivă stabilite de lider cu mulțimea. Puterea mulțimii - potențată de liderii ei - rezidă în „puterea gândirii mitice”, astfel că iarăși „psihologia maselor întoarce spatele psihologiei indivizilor.”³ Politica trebuie să respecte o „regulă a naturii umane” conform căreia este mai eficient apelul la memorie decât la inteligența mulțimilor. Astfel, politica devine „forma rațională de exploatare a fondului irațional al maselor.”⁴

Chiar la începuturile „erei mulțimilor”, Chateaubriand remarcase tendința francezilor de a nu iubi libertatea, în timp ce egalitatea este idolul lor. „Or egalitatea și despotismul au legături secrete”, concluziona el. Când mulțimea este alcătuită din indivizi care au devenit egali, conducătorul acelei mulțimi o dirijează prin apelul la visele lor comune. Se creează astfel o relație de dominare absolută a unui singur individ asupra celorlalți prin *apelul la inconștientul colectiv* practicat de marii politicieni ai timpurilor moderne. Despre această tehnică a lăsat mărturie și generalul Charles de Gaulle. „Oricât de importante ar fi problemele realității - se confesa acesta - , probabil că voi putea să le domin, întrucât am posibilitatea, după expresia lui Chateaubriand, să-i încânt pe francezi cu vise.”⁵

Cu referire la „era mulțimilor” – ce ființează în regimul comunist după principiul „societății de clasă” – , N. Berdiaev⁶ semnala că „clasa este echivalentă cu cantitatea, iar omul cu calitatea”. Până la urmă, *lupta de clasă* conduce la instalarea unei inegalități mecanice care ucide chiar ideea de om. Celelalte ideologii totalitariste din secolul XX – nazismul și fascismul – oferă o viziune asupra lumii în care indivizii și grupurile sociale sunt absorbite într-un întreg pus sub controlul unui singur partid, reprezentat de un lider suprem. Pentru indivizii „topiți” în această mulțime, rațiunea este mai puțin demnă de încredere decât intuițiile și emoțiile. De fapt, Mussolini și-a îndemnat tovarășii „să gândească cu sângele lor”. El contează și ca admirator al lui Le Bon, îndemnându-l, se spune, și pe Hitler să-l citească. De altfel, sfaturile lui Le Bon pot fi considerate un veritabil manual de propagandă politică. Printre altele, el recomanda ca în

¹ MOSCOVICI, S., *Psihologia socială sau mașina de fabricat zei*, Ed. Polirom, Iași, 1997, p. 62.

² WEBER, M. – *Économie et société*, Plon, Paris, 1971, p. 212.

³ MOSCOVICI, S., *op.cit.*, p. 80.

⁴ MOSCOVICI, S., *ibidem*, p. 84.

⁵ DE GAULLE, Ch. – *Mémoires de guerre* (1940-1946), Plon, Paris - 1955, p. 120.

⁶ BERDIAEV, N., *Originile și sensul comunismului rus*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 160.

discursurile adresate mulțimii să se folosească *afirmația și repetiția* și să se exploateze fenomenul *contagiunii*.

Nici o altă disertație pe tema relațiilor individ – mulțime nu a avut succesul reputat de Le Bon. Dezavuat, în timpul vieții, de mediile academice, ulterior toate studiile pe această temă au făcut referiri la teoriile sale. W. McDougall (1908), considerat precursorul psihologiei sociale, a preluat teoriile lui Le Bon, insistând cu precădere asupra inhibiției intelectuale provocate individului de integrarea sa în mulțime. Mulțimilor impulsive și periculoase, el le opune mulțimile organizate stabil prin intermediul unor tradiții și cutume ce neutralizează caracterul lor pasional. Alți autori de psihologie socială – G.W. Allport (1924), J. Dollard și N.E. Miller (1950) –, sub formulări diferite, repetă teoriile lui de Tarde și Le Bon. É. Durkheim (1897) a considerat *conștiința colectivă a mulțimii* o formă superioară de manifestare a vieții psihice. De altfel, discipolii săi au avut preocupări psihologice în analiza mișcărilor sociale.

Se poate însă aprecia că, în sens strict, *psihologia mulțimilor* n-a progresat prea mult de la sfârșitul secolului al XIX-lea (Grawitz și Lecca, 1985). În prezent se manifestă diverse tendințe, în funcție de metoda de abordare. Spre exemplu, succesorii lui Freud aplică în continuare schema psihanalizei individuale la fenomenele colective. Sociologii își limitează în cea mai mare parte ambițiile la studiul unor grupuri restrânse. În abordarea de amploare temporală și spațială tipică domeniului lor, istoricii par mai curajoși în apelul la psihologie atunci când teoretizează *mentalitățile colective* (Le Goff, 1974). În general, psihosociologii și sociologii studiază sistematic ceea ce în literatura de specialitate anglo-saxonă poartă numele de *comportamente colective*.

Însă cel mai vechi tratat de psihologie politică este *Arta războiului* de Sun Tzu (finele secolului al VI-lea î.e.n.). Scrierea a fost introdusă în Occident prin traducerea obscură a unui misionar francez, puțin înaintea Revoluției franceze, când asupra gândirii europene părea să se fi impus definitiv curentul raționalist, chiar și în domeniul strategiei militare, astfel încât vocea înțeleptului chinez a avut puțin ecou. Abia după primul război mondial, în 1927, diplomatul englez John Duncan atrăgea atenția asupra acestei scrieri, fără a fi însă conștient de faptul că, mai mult decât o „pedagogie a războiului”, sfaturile lui Sun Tzu așază temelia construcției diplomației și serviciilor speciale, instituții care, începând din epoca modernă a istoriei, vor determina soarta mulțimilor în mai mare măsură decât războaiele. Nici în timpul, nici după cel de-al doilea război mondial, cei implicați în decizia destinului mulțimilor din Europa nu și-au dat seama că, prin intermediul mongolo-tătarilor, ideile lui Sun Tzu pătrunseseră în spațiul Rusiei, devenind o parte esențială a moștenirii orientale în politica Uniunii Sovietice, și că teoriile strategice ale lui Mao Zedong erau ecoul învățăturilor transmise în urmă cu aproape două milenii și jumătate de către înțeleptul chinez.

De la „prezentarea sinelui” la „reprezentarea corpului colectiv”

Referințele la conceptul de „prezentarea sinelui” de către Goffman sunt într-adevăr cruciale în descoperirea nevoii de aparență, care slujește contextelor ritualice, atât la nivel interpersonal, cât și comunitar.

„Tocmai pentru a deschide cercetarea individualului către colectiv și pentru a oferi un corespondent locuțiunii goffmaniene, poate fi formulată o propoziție teoretică proprie marilor rituri sociale – aceea de „reprezentare a corpului colectiv”. Aceasta reprezintă o imagine globală, „o impresie generală pe care o va produce comunitatea despre sine, în timpul ritului. Imagine colectivă, caracterizată de un puternic principiu de idealizare, va fi *percepută global*, dar cu o mare forță în privirea invitatului ritualic, construcția dispozitivului ritualic fiind întotdeauna speculară, concepută în oglindă.”⁷

Grație acestor efecte de oglindă este posibilă o percepție generală, oferită providențial comunității de către dispozitivul ritualic, care îi permite dacă nu să se vadă integral, măcar să se

⁷ LARDELLIER, Pascal, *Teoria legăturii ritualice. Antropologie și comunicare*, Ed. Tritonic, București, 2003, p. 187

imagineze în completitudinea sa originală. Mergând în acest sens, Pierre Bourdieu afirmă că „actele de teatralizare prin care grupurile se dau în spectacol (și în special față de ele însele), ceremonii, procesiuni, cortegii, defilări, etc. reprezintă forma elementară de obiectivare și, în același timp, de conștientizare a principiilor de divizare după care se organizează și în funcție de care se organizează percepția pe care o au despre ele însele”.⁸ După exemplul națiunilor care dincolo de Jocurile Olimpice își reprezintă „dublul lor charismatic” (după expresia lui McAloon), pe calea retransmisiei planetare a spectacolelor din cadrul ceremoniilor de deschidere și de închidere.

Paranteze unice, de altfel, aceste mari serbări publice ritualizate, fie ele politice, religioase sau sportive, sunt singurele momente în care corpul social se vede și contemplă ansamblul reprezentanților instituțiilor. „Pe parcursul defilării ordonate și ierarhizate a corpurilor constituite, Națiunea unică și indivizibilă este cea care parcurge spațiul reprezentării politice. Protocolul oferă, astfel, un corp noțiunii abstracte de Națiune. El le permite celor care urmăresc manifestările protocolare să-și imagineze comunitatea națională”⁹ și chiar să o vizualizeze.

Tocmai în acest sens, *specularitatea riturilor de sublimare*¹⁰ este regenerantă și chiar constitutivă. În timpul ritului, privirea spect-actorului permite completarea și redarea integrală a corpului social risipit, nebulos, împărțit și aproape conceptual în tot restul timpului. Prin acțiunea și grația acestei priviri, senzația de comuniune ceremonială și colectivă este mai aproape: în contextul ritualic, „un raport esențial se stabilește așadar între subiect și societate. Subiectul se auto-conștientizează luând rolul celui alt asupra sa; de asemeni, el poate observa atitudinea unui întreg grup, dacă nu chiar a comunității în ansamblul său, concepând-o pe aceasta din urmă ca pe un *celălalt generalizat*. *Celălalt generalizat* dă naștere *Mine-lui...*, ca ansamblu de roluri interiorizate de subiect. El se opune *Eu-lui* care îl reprezintă pe individul unic, fără a fi considerat o ființă socială. Aceste raporturi între Mine și Eu, între Sine și Celălalt Generalizat sunt făcute posibile de comunicare.”¹¹

Individ și mulțime

Omul, în luptă pentru supraviețuirea sa, se asociază cu semenii în același efort constant care îl obligă să transforme realitatea, să îndeparteze pericolul și să-și modeleze comportamentele care conduc la satisfacerea proiectelor sale. Doar factorii individuali nu pot să ducă ei singuri la înțelegerea personalității politice și a acțiunilor ei specifice pe motiv că nu există factori exclusiv individuali și că individul nu poate fi decât în situație. Este necesară studierea individului în realitatea cotidiană, alături de alți indivizi. Chiar factorii biologici sau psihologici care intervin în declanșarea unui comportament sunt produsul unui mediu care a modelat individul.

Mediul social în care acționează indivizii funcționează ca o rețea de simboluri care se integrează la diverse niveluri, din ce în ce mai profund în individ, fiind la fel de semnificative atât interacțiunea comportamentelor indivizilor cât și realitatea socială (apud Lévi Strauss, 1965).

Indivizii sau grupurile sociale au posibilitatea de a alege grupul de apartenență din care vor face parte. Indivizii în cadrul grupului aderă la scopuri și interese comune, la ideologii general acceptate. Puterea politică intră în relații cu grupurile statistice și are interes ca acestea să se încadreze în forme instituționale, astfel organizațiile pot fi cunoscute, controlate și eventual asociate la acțiunile mecanismelor puterii politice, încât efectele acțiunii lor urmând a fi echilibrate de mecanismele puterii pentru a nu perturba radical evoluția societății.

În cadrul grupului fiecare individ încearcă să-și impună imaginea personală valorizată care îi poate asigura un status legitim superior celorlalți, determinând supunerea grupului de

⁸ BOURDIEU, Pierre, *La recherche politique. Éléments pour une théorie du champ politique*, în *Actes de la recherche en sciences sociales*, 26-27.02.1981, p. 11.

⁹ DÉLOYE, Yves, *Le Protocole ou l'homme du pouvoir politique. Sociologie istorique de l'obéissance politique en France*, Paris, L'Harmattan, 1996, p. 58.

¹⁰ LARDELLIER, Pascal, *op.cit.*, p. 188.

¹¹ WINKIN, Yves, *Antropologie de la communication*, Bruxelles, De Beck, 1996, p. 45.

indivizi de care are nevoie. În acest fel se manipulează sisteme de reprezentări sociale ca într-un joc de putere, ținând cont de procesele psihologice individuale, de relațiile dintre indivizi, precum și de ierarhiile de putere și statut ce definesc structura grupului. A aparține grupului înseamnă a-ți delimita poziția în raport cu membrii grupului cât și față de celelalte grupuri dominante/dominate, ceea ce indică locul atribuit sau câștigat într-un sistem de relații. Schimbările atitudinale ale celorlalți față de individ, chiar și modificările sale comportamentale alimentează temeri ce declanșează mecanisme defensive ale Eu-lui (disocierea, proiecția) pentru a apăra poziția amenințată. A construi, a adopta și chiar a înlocui un comportament politic (în cadrul grupului) implică existența unor obiecte imaginare, investite inconștient, la care ținem și față de care ne raportăm. Obiectul poate fi și un subiect uman. Ei își vor ajusta comportamentele politice în funcție de un scenariu imaginar, colectiv, dar, bineînțeles, avantajos. Din inconștient, socialul se presupune că traversează intra-psihicul și îl structurează. Mecanismele defensive sunt moduri de parcurgere între realitatea psihică a individului și realitatea socială (către ceilalți) prin proceduri de deplasare a obiectelor.

- Eul folosește mecanisme defensive pentru ași menține integritatea, în condițiile schimbărilor comportamentale în cadrul grupului; Eul fiind instanța de mediere între narcisism și realitatea externă.
- Eul ideal este narcisic.
- Eul ideal transformă modelele de identificare în reprezentări valorizante despre sine.

În cadrul mulțimilor, comportamentul politic al indivizilor se nivelează, se uniformizează și se omogenizează. Astfel, indivizii nedeciși, cu un comportament nespecific își sporesc forța, iar oamenii decși își diminuează comportamentele în mulțime.

„Dublă constrângere” întrucât, așa cum a fost enunțat de teoria batesoniană, există în permanență în timpul procesului ritualic o opoziție între exprimarea emoțiilor și cea a sentimentelor ambivalente. Prizonieri într-o oarecare măsură ai contextului ritualic, actorii săi funcționează după modelul unei *stări modificate de conștiință*. Amestec de senzații echivalente, aceasta provine mai întâi din faptul că există în permanență o opoziție între statutul personal și cel instituțional al participanților la rit: actorii ritualici nu mai sunt doar niște persoane individuale, din moment ce aparțin unei comunități, *corpului social*, apartenență și participare întărite prin titluri și uniforme. În acest mod, tensiunea dintre individ și grup provoacă o primă bulversare: „care este adevăratul meu corp, unde este privirea mea?” se poate întreba în mod obiectiv participantul la rit. „Îmi sunt oare acestea încă proprii sau se confundă deja cu ipostazele corpului colectiv, în care eu sunt integrat pe parcursul ritului?”

Indivizii al căror prestigiu personal este cunoscut și admirat iau frâiele conducerii, manipulând luarea deciziilor, normele de grup, comportamentele indivizilor, uzând de încrederea pe care o au oamenii în el și de mecanismul de repetare a argumentelor prin forța autorității sale. După P. Veyne (*Le pain et le cirque*, 1993) într-o situație politică instabilă interacțiunea între subiecți, ca și aceea între subiecți și conducători poate crea un efect de "bulgăre de zăpadă" care va reuși să schimbe regimul politic. S-au identificat în schimbarea structurilor de putere politică următoarele gradient:

- La început există un nucleu de revoluționari animați de reprezentarea unei societăți mai bune. Ei se dovedesc indispensabili în derularea evenimentelor, asigurând participanții în faza de început, în care cei mai prudenți evită să se angajeze. Iar, mai târziu, sunt capabili să-și asume funcțiile de conducători, în măsura în care integritatea indiscutabilă le permite să facă promisiuni care din partea altora ar fi lipsite de credibilitate.
- Urmează un aflux de indivizi animați de motivații diferite. Unii dintre ei așteaptă ajutor imediat sau poziție de prim plan în societatea post-revoluționară. Alții se angajează doar atunci când a fost trecut pragul dincolo de care acțiunea începe să aibă eficacitate.

Grupurile mari tind să-și piardă identitatea și importanța, individul fiind dornic să-și orienteze comportamentul într-un grup de interes care îi reprezintă cel mai bine interesele. Orice grup de interes se poate transforma în grupul de presiune, când utilizează unilateral forța comportamentelor indivizilor spre aparatul instituționalizat (guvernamental) spre a face să

reuşească aspirațiile și revendicările sale. Interacțiunea individului cu socialul (sub diverse forme și în diverse situații) formează atitudini și modelează comportamentele politice. Schimbările politice radicale nu determină restructurarea sistemului de valori individual ce impune resocializarea politică, în sensul adoptării noilor norme și comportamente. După J.M. Strate (*The Sovereign as Protector: the Funcțional Priority of Defense*, 1991) schimbările structurilor de putere politică – mai ales cele care se produc rapid și aduc elemente atât de noi, încât par contradictorii și bulversante – pot provoca manifestări agresive generate ca măsură de protecție psihică la modificările ce vor fi impuse, firesc, de noile schimbări. Astfel, conflictul între grupurile umane generează energia fundamentală necesară modificărilor comportamentale. Deoarece se accentuează componenta afectivă, indivizii se identifică cu liderul, care devine personificarea idealurilor comune (identificare infantilă cu tatăl conform teoriei freudiene) aversiunea se va răsfrânge spre exteriorul grupului, devenind ținta ostilităților.

După H. Marcuse (*The Cognitive Perspective in Social Psychology*, 1985), individul este emoțional legat de grupul căruia aparține, având conștiința că face parte din acesta. Percepțiile individuale se schimbă deoarece indivizii grupului fac parte din același câmp cognitiv. Schimbările radicale la nivelul sistemului politic, perioadele de criză socială provoacă sentimente de frustrare la un număr mare de persoane. Frustrarea fiind o condiție necesară și suficientă a agresivității, energia psihică mobilizată în atingerea unui obiectiv (greu de atins) este inhibată și se creează o stare de tensiune, "instigare la agresivitate", care va suprima cauza frustrării. Cum încărcătura agresivă, în general, nu poate fi defulată asupra agentului frustrat, deoarece individul dezvoltă tendințe de favorizare a propriului grup – denumită sociocentrism – va apare o deplasare a comportamentului agresiv spre altă țintă cu rol de "țap ispășitor". Acestea vor fi out-puturile percepute ca vulnerabile și "altfel" decât în grupul de care subiecții sunt legați emoțional.

Bibliografie

- Almond, Gabriel & Verba, Sydney, *Cultura Civică*, Ed DuStyle, Bgucurești, 1996
- Baudouin, Jean, *Introducere în sociologia politică*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1999
- Beciu, Camelia, *Politica discursivă, Practici politice într-o campanie electorală*, Ed. Polirom, Iași, 2000
- Betea, Lavinia, *Psihologie politică*, Ed. Polirom, Iași, 2001
- Bocancea, Cristian, *Meandrele democrației*, Ed. Polirom, Iași, 2002
- Colas, Dominique, *Genealogia fanatismului și a societăți civile*, Ed. Nemira, București, 1998
- Crăiuțu, Aurelian, *Elogiul libertății*, Ed. Polirom, Iași, 1998
- Dogan, Matei & Pahre, Robert, *Noile Științe Sociale*, Ed. Alternative, 1997
- Drozda-Senkowska, Ewa, *Psihologie socială experimentală*, Ed. Polirom, Iași, 2000
- Dubar, Claude, *Criza identităților, Interpretarea unei mutații*, Ed. Știința, 2003
- Edelman, Murray, *Politica și utilizarea simbolurilor*, Ed. Polirom, Iași, 1999
- Ferréol, Gilles & Deubel, Philippe, *Métodologie des sciences sociales*, Ed. Armand Colin, Paris, 1993
- Girard, René, *Violența și sacrul*, Ed. Nemira, București, 1995
- Girardet, Raul, *Mituri și mitologii politice*, Ed. Institutul European, Iași, 1997
- Hermet, Guy, *Cultură și democrație*, Ed. Pandora-M, Târgoviște, 2002
- Iluț, Petru, *Iluzia localismului și localizarea iluziei, Teme actuale ale psihosociologiei*, Ed. Polirom, Iași, 2000
- Isaac, Jeffrey C., *Democrația în vremurile întunecate*, Ed. Polirom, Iași, 2000
- Lahire, Bernard, *Omul plural, Către o sociologie psihologică*, Ed. Polirom, Iași, 2000
- Lancelot, A., Memmi, D., *Participation et comportement politique*, în Grawitz, M., Leca, J. (coord.), *Traité de science politique*, Vol. III, PUF, Paris, 1985
- Lardellier, Pascal, *Teoria legăturii ritualice. Antropologie și comunicare*, Ed. Tritonic, București, 2003